

УДК 376:81+373.2

РОЛЬ ПАСИВНОГО ГОЛОСОУТВОРЕННЯ В КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ

Зелінська-Любченко К.О.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

У статті висвітлено теоретичний аналіз питання пасивного голосоутворення. Обґрунтовано можливості використання зазначеного процесу в корекційно-логопедичній роботі з дітьми із моторною алалією. У ході викладу матеріалу статті описано взаємозв'язок слуху і мовлення, висвітлена активна природа слухання, зазначені зворотні зв'язки голосу. Обґрунтовано доцільність використання фонопедії в роботі із моторними алаліками. Висвітлено роль пасивного голосоутворення в організації та розвитку мовлення. Розкрито проблема стимуляції мовленнєвої діяльності в дітей із моторною алалією як один з найважливіших етапів у логопедичній роботі.

Ключові слова: моторна алалія, стимуляція мовленнєвої діяльності, слухання, голосоутворення, зворотні зв'язки голосу.

Постановка проблеми. Реформування системи спеціальної освіти передбачає забезпечення дитини із порушеннями психофізичного розвитку якісної освіти та створення сприятливих умов для її всебічного розвитку. У законах України «Про освіту», державних національних програмах «Освіта» (Україна XXI століття), «Діти України» визначено, що модернізація освіти в Україні стає пріоритетним державним завданням.

На сучасному етапі розвитку інтеграційних процесів в освіті розвиток мовленнєвої діяльності у дітей із моторною алалією, адаптація їх до умов загальноосвітнього навчального закладу набула пріоритетного значення. Вирішення даної проблеми пов'язано зі здійсненням індивідуального, диференційованого та поетапного корекційного логопедичного впливу з урахуванням провідних тенденцій оновлення змісту освіти.

Також слід наголосити на тому, що за даними офіційної статистики відбувається неухильне збільшення кількості дітей із вадами мовленнєвого розвитку в цілому та моторною алалією зокрема, що може в подальшому призвести до виникнення труднощів під час засвоєння навчального матеріалу та порушень особистісної сфери дитини [1, с. 112]. Саме тому проблема формування мовленнєвої діяльності в дітей із моторною алалією має сьогодні пріоритетне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження за динамікою наукових досліджень з проблеми мовленнєвої діяльності дітей із моторною алалією дають можливість стверджувати, що вченими приділяється велика увага до зазначеної тематики.

Значний внесок у вивчення алалії внесли М. Богданов-Березовський, Р. Белова-Давид, Г. Гуцман, Р. Коев, А. Кусмауль, А. Лібман, Н. Трауготт, Е. Фретельс, М. Хватцев, а в більш пізній час Л. Волкова, В. Воробйова, М. Єрмакова, О. Захарова, П. Гуровець, В. Ковшиков, А. Колеснікова, Ю. Коломієць, С. Кондукова, Р. Левіна, В. Левченкова, О. Мастюкова, Є. Мустаєва, В. Орфінська, Г. Парфьонова, Н. Січкачук, Є. Соботович, Ю. Сорочан, М. Шеремет та інші.

Дослідники дійшли висновку, що складний симптомокомплекс мовленнєвих і немовленнєвих розладів дітей із алалією чинить негативний

вплив не тільки на мовленнєву комунікацію, але певною мірою і на розвиток пізнавальної діяльності. Дослідники наголошують на помітному відставанні у формуванні та розвитку звуковимови таких дітей, що свідчить про необхідність корекційно-логопедичного впливу в цьому напрямі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Динаміка досліджень у галузі спеціальної освіти показує тісний взаємозв'язок логопедії з іншими науками. Особливого значення набуває зв'язок із музичним мистецтвом. На нашу думку, фонопедичні прийоми активного слухання та пасивного голосоутворення доцільно використовувати в корекційно-логопедичній роботі із моторними алаліками.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення можливості використання пасивного голосоутворення у корекційно-логопедичній роботі з дітьми із моторною алалією, спираючись на аналіз наукових літературних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моторною алалією в логопедії називають первинне недорозвинення експресивного мовлення центрального органічного генезу, спричинене порушенням одного з двох специфічних психологічних механізмів мовлення, пов'язаного з діяльністю центральних кіркових відділів мовленнєво-рухового аналізатора [2 с. 29]. Наукові розвідки у цьому напрямі свідчать, що моторна алалія виникає внаслідок ураження премоторних та постцентральных (кінестетичних) відділів кори головного мозку, що в нормі забезпечують правильні, точні, координовані та автоматизовані рухи органів артикуляційного апарату (О. Лурія, Н. Трауготт, Є. Соботович та ін.). Центральним симптомом порушення мовленнєвої (артикуляційної моторики) при алалії є апраксія.

Проте моторна алалія не зводиться лише до порушення моторної сторони мовлення. У дітей із цією патологією науковці виокремлюють порушення діяльності засвоєння та використання мовлення, через які, власне, моторну алалію й відносять до групи мовленнєвих порушень.

За моторної алалії у дітей проявляються труднощі оволодіння та використання дитиною синтагматично та парадигматично організованих мовленнєвих одиниць, пов'язаних зі звуко-складовою структурою слова, синтаксисом, слово-

твором, морфологічною словозміною, процесами трансформації внутрішньої структури вислову у поверхневу, розумінням складних логіко-рама-тичних конструкцій тощо (Є. Собонович) [5, с. 70].

Здатність людини говорити, співати або грати на музичних інструментах найтіснішим чином пов'язана зі здатністю сприймати звуки з навколишнього середовища. Найперший етап навчання – це сприймання. Тому якщо людина з народження позбавлена слуху, вона не опанує мовленням, не кажучи вже про спів або гру на музичних інструментах [4, с. 145].

Довгий час люди не знали внутрішніх фізіологічних процесів, що відбуваються під час навчання мовленню та співу. Фізіолог І. Сеченов у своїй праці «Рефлекси головного мозку» вперше висловив думку, що мовлення – це рефлекс. Надалі ця думка була розвинена І. Павловим, його учнями і послідовниками (А. Іванов-Смоленським, М. Касаткіним, М. Красногорським, М. Кольцовою та ін.), які показали, що фізіологічною основою звукового мовлення людини є утворення цілої системи складних умовних рефлексів у корі головного мозку. Безумовними подразниками тут є самі предмети зовнішнього світу (кольори, запахи, звуки тощо), а умовними – ті слухові, м'язові, зорові та інші подразнення, які виникають у людини в процесі утворення та сприймання мовлення. Наприклад, скибочка лимона покладеного в рот, викликає у людини сильне відділення слини. Це безумовний рефлекс. Однак, як ми добре знаємо, один тільки вигляд лимона і навіть спогад або словесне нагадування про нього вже саме по собі викликає слинотечу. Це і є умовний рефлекс. В данному випадку слово «лимон» є для нас сигналом відчуття кислоти, тобто реально існуючого роздратування. Тому І. Павлов і назвав звукове мовлення людини «сигналом сигналів» дійсності та створив вчення про особливу, властиву тільки людині «Другу сигнальну систему», тобто здатності людини відбивати всі явища зовнішнього світу в словах [4, с. 146].

Однак слово для людини – це не простий умовно-рефлекторний сигнал, пов'язаний тільки з певним предметом або життєвим явищем. Слово, як говорив І. Павлов, є для людини «всеосяжним» подразником, тобто сигналом про безліч життєвих ситуацій і предметів. Тому завдяки слову стало можливим відволікання від дійсності, виникнення людського абстрактного мислення, створення науки і мистецтва.

У роботі з дітьми із моторною алалією доцільно застосовувати фонопедію – розділ логопедії, що займається відновленням і профілактикою голосу спеціальними педагогічними техніками. Фонопедичні заняття включають дихальні, голосові вправи, релаксаційний тренінг тощо. Оволодіння навичкою правильного голосоутворення дозволяє якнайкраще розкрити можливості голосу.

У корекційно-логопедичній роботі з дітьми із моторною алалією одним із найважливіших етапів є стимуляція мовленнєвої діяльності. Важливого значення тут набуває слухання і сприймання чужого мовлення. Слухове сприймання – це найперший етап придбання будь-якої мовленнєвої навички, певна акустична норма, якій буде підпорядкована надалі вся робота з налагодження м'язового голосового апарату. Правильний вибір

цієї «норми», правильного «еталона» звучання, до якого потрібно прагнути у корекційній роботі має величезне значення.

Етап стимуляції мовленнєвої діяльності можна порівняти із роботою над формуванням правильного спектру звуків у вокалістів. Багато педагогів абсолютно справедливо вважають, що один із важливих методів виховання співака – це постійне слухання ним кращих майстрів вокалу, постійне «населення» учня слуховими враженнями та звуковими образами, досконаліми як в художньому, так і в технічному відношенні. Справедливо зазначити, що й у роботі з моторними алаліками потрібно з великою вимогливістю ставитися до того, що слухають діти по радіо, телебаченню, із уст педагогів та батьків. На практиці відомо, що успіхи на етапі стимуляції мовленнєвої діяльності в дітей із моторною алалією значною мірою залежать від добре організованого раннього мовленнєво-вокального виховання дітей [4, с. 151].

Важливим у роботі з формування мовленнєвої діяльності дітей із моторною алалією є виховання м'язового чуття. Найважливіша роль м'язового чуття не обмежується тільки участю в утворенні голосу. Воно бере участь і в сприйманні співу, музики та мовлення. Це твердження здається неймовірним, проте це – факт, твердо доведений сучасною наукою.

Всім відомо, що в процесі уявного мовлення – «думання про себе» – людина виконує ледь помітні рухи язиком і губами. Іноді рухи губами людини, що читає про себе газету або книгу, легко можна спостерігати і неозброєним оком: людина як би промовляє те, що читає. Незважаючи на те що рухи ці часто дуже незначні, скорочені (проговорюються далеко не всі звуки і слова), психологи встановили, що вони мають величезне значення для розуміння прочитаного [4, с. 152].

У 1935 лікарі-ларингологи Б. Малютін і В. Анцишкіна, обстежуючи музикантів, виявили сильне почервоніння голосових зв'язок у скрипалів і духовиків після тривалої гри на музичних інструментах. Спираючись на це явище, можна висловити припущення, що під час прослуховування добре відомих правильних мовленнєвих зразків в дітей із моторною алалією також відбуватимуться скорочення відповідних м'язів мовленнєвого апарату.

У книзі Б. Теплова «Психологія музичних здібностей» йдеться про величезну важливість м'язових рухів для сприймання музики. Не тільки у музикантів, але й у всіх без винятку людей при слуханні музики виникають «... видимі рухи голови, руки, ноги, або навіть хитання всім тілом або найбільш часто зародкові рухи голосового, мовленнєвого і дихального апарату, м'язів кінцівок, м'язів грудної клітки і черевної порожнини. Більшість людей не усвідомлює цих рухових реакцій, поки увагу не буде спеціально звернуто на них. Спроби придушити моторні реакції призводять до виникнення такої ж реакції в інших органах [6, с. 36].

Незважаючи на те, що мимовільні рухи виникають при слуханні у всіх частинах тіла, найбільш важливими і універсальними Б. Теплов вважає саме голосові, вокальні рухи, які, на його думку, відображають ступінь музичного розвитку людини.

Аналогічні процеси відбуваються і при слуханні мовлення, з тією лише різницею, що роль м'язових рухів голосового апарату тут значно зростає. Цікаво, що ці мікроруки в мініатюрі як би копіюють той спосіб, яким почутий звук утворюється. Звідси зрозуміло, яку позитивну роль приносить слухання правильного мовленнєвого зразка і як шкідливо позначається сприймання неправильної вимови звуків.

Всі попередні приклади доводять активну природу сприймання мовлення. Отже слухати знайомий мовленнєвий зразок – значить говорити разом із мовцем.

Будь-який рух дає нашій свідомості так зване м'язове чуття. За даними Ван-ден-Берга, вібраційна чутливість в області м'якого піднебіння носить характер зворотного зв'язку. Роль вібраційної чутливості як зворотного зв'язку в мовленні на цьому не обмежується. З фізіології відомо, що вібраційні подразнення чинять сильний стимулюючий вплив на нервову систему та інші системи організму. В. Бехтерев застосовував вібраційні подразнення для лікування низки захворювань, пов'язаних з розладом нервової системи. Фоніатр і отоларинголог Є. Малютін вібраційними подразненнями успішно виліковував серйозні розлади голосової функції: втрату голосу (афонія), різні аномалії голосової функції (дитячий голос у чоловіків тощо) [4, с. 127].

Ефект вібраційних подразнень полягає в тому, що, впливаючи на нервові закінчення, вони піднімають тонус нервових центрів (головним чином симпатичної нервової системи), що рефлекторно впливає на стан багатьох органів і систем організму – дихання, кровопостачання, рухової функції і безсумнівно голосову. Сильні вібраційні подразники задньої стінки глотки, м'якого та твердого піднебіння людини рефлекторно надають її голосу велику дзвінкість і потужність.

Таким чином, позитивні впливи зворотнього вібраційного зв'язку здійснюються не тільки через свідомість, дозволяючи краще здійснювати настройку свого голосового апарату, а й несвідомо, шляхом так званих безумовних рефлексів. Абсолютно ясно, що зворотний зв'язок на основі віброчутливості не є єдиним в регулюванні голосоутворювального апарату: найважливіші зворотні зв'язки здійснюються на основі слуху і м'язового чуття.

Слух хоча і є найважливішим оцінювачем музичної та вокальної продукції (для нього вона й призначена), зовсім не в змозі один керувати технологією утворення голосу та мовлення. Для цього він обов'язково повинен кооперуватися з внутрішнім чуттям – м'язовим і вібраційним [6, с. 224].

Немає нічого дивного в тому, що в управлінні голосом беруть участь багато органів чуттів. Під час мовлення та співу різниця між правильним і неправильним буває настільки мала, що необхідно застосувати не один точний вимірвальний прилад, щоб її виявити. Такими вимірвальними

приладами і є наші органи чуття: вони точно інформують центральну нервову систему, як протікає мовленнєвий процес, а також і всі інші процеси. Тому-то фізіологи і стали називати органи чуттів зворотними зв'язками, що повідомляють «назад», в центральну нервову систему, про те, як виконуються її накази (Анохін, 1957).

Одні органи чуттів звернені в навколишній простір (слух, зір, нюх) і повідомляють, що відбувається зовні, а інші – звернені всередину організму і сигналізують про всі зміни всередині організму в процесі мовлення та співу (м'язове, вібраційне тощо). Взаємодія між усіма цими зовнішніми та внутрішніми почуттями, утворення між ними умовних рефлексів і є основою не тільки мовлення та співу, а й всієї життєдіяльності людини або, як говорив І. Павлов, «урівноваження організму з навколишнім середовищем».

Віброчутливість допомагає не тільки слуху, але і м'язовому чуттю: якщо м'язове чуття, об'єктивно кажучи, сигналізує про те, яких заходів вжито для утворення звуку в голосовому апараті, то вібраційне чуття говорить про результат цих заходів. Слух про те ж саме повідомляє з зовнішнього простору, а віброчутливість зсередини голосового тракту [4, с. 152].

Велику роль в співі грає також оцінка ступеня повітряного тиску в легенях і трахеї – барочутливість, а також шкірно-тактильне чуття (дотик). Доведено, що в легенях і трахеї є ціла система рецепторів, що реагують на тиск, рух повітря і розтягнення (Сергієвський, 1950; Чернігівський, 1960), які і дають початок зворотного зв'язку, що регулює фонаційне дихання.

Враховуючи вищесказане зазначимо, що у роботі з моторними алаліками вібраційна чутливість має вагоме значення, адже дітям із цією патологією важко зрозуміти, в якому саме положенні має перебувати артикуляційний апарат під час фонації певного звуку. За допомогою зворотного зв'язку дитина зможе навчитися контролювати правильну вимову.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що голосова функція має в своєму розпорядженні цілу систему регулюючих зворотних зв'язків. Наявність багатьох механізмів регулювання і призводить до того, що порушення одного з них, навіть самого головного не виводить з ладу весь механізм: інші зворотні зв'язки беруть на себе функцію порушеної, відбувається заміщення втраченого засобу контролю. Тобто роль всіх зворотних зв'язків значно зростає, а деякі з них, як наприклад віброчутливість, набувають особливо важливого значення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, враховуючи результати аналізу наукових літературних джерел, доведена можливість застосування елементів фонопедії, а саме: активного слухання, пасивного голосоутворення та вібраційної чутливості у корекційно-логопедичній роботі з дітьми із моторною алалією.

Список літератури:

1. Zelinskaya-Lubchenco K. A. Differential diagnosis of motor alalia / K. A. Zelinskaya-Lubchenco // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Łydz, Polska – № 2(6) – 2016 – С. 112–123.
2. Зелінська-Любченко К. О. Теоретичні засади вивчення проблеми моторної алалії: історичний аспект [Текст] / К. О. Зелінська-Любченко // Логопедія: Науково-методичний журнал. – 2016. – № 9. – С. 29–34.

3. Ковшиков В. А. Экспрессивная алалия. / В. А. Ковшиков – М.: «Институт общегуманитарных исследований», 2001. – 96 с.
4. Морозов В. П. Тайны вокальной речи / В.П. Морозов – Л.: Наука – 1967 г. – 204 с.
5. Соботович Е. Ф. Особенности психического и речевого развития детей с моторной алалией / Е. Ф. Соботович, М. В. Рождественская // Питання дефектології. – К., 1975. – Вип. 10. – С. 70–86.
6. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов – М. – Л.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР – 1947. – 334 с.

Зелинская-Любченко Е.А.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

РОЛЬ ПАСИВНОГО ГОЛОСООБРАЗОВАНИЯ В КОРРЕКЦИОННО-ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ

Аннотация

В статье освещен теоретический анализ вопроса пассивного голосообразования. Обосновано возможности использования указанного процесса в коррекционно-логопедической работе с детьми с моторной алалией. В ходе изложения материала статьи описано взаимосвязь слуха и речи, освещена активная природа слушания, указаны обратные связи голоса. Обоснована целесообразность использования фонопедии в работе с моторными алаликами. Освещена роль пассивного голосообразования в организации и развитии речи. Раскрыта проблема стимуляции речевой деятельности у детей с моторной алалией как один из важнейших этапов логопедической работы.

Ключевые слова: моторная алалия, стимуляция речевой деятельности, слушание, голосообразование, обратные связи голоса.

Zelinska-Lubchenko E.K.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

THE ROLE FORMATION OF PASSIVE VOICE IN THE SPEECH THERAPY WORK WITH CHILDREN WITH MOTOR ALALIA

Summary

The theoretical analysis of the issue of passive phonation highlights in the article. The possibility of using this process in correctional and speech therapy work with children with motor alalia proved here. The relationship of hearing and speech, highlighted the active nature of the hearing referred feedbacks vote describes during the presentation article. The expediency of using phonopedy in dealing with persons with motor alalia, the role of a passive phonation and speech development highlights in the article. The problem of stimulation of speech in children with motor alalia disclosed in the text as one of the most important stages in speech therapy work.

Keywords: motor alalia, stimulation of speaking, listening, phonation, voice feedback.